

– переживання вихованцями почуття відповідальності за доручену справу.

Таким чином, при відносній самостійності шкіл та позашкільних установ, як систем, вони взаємопов'язані, взаємозумовлені, взаємовпливові через те, що їх об'єднує наявність загальних складових елементів чи компонентів. При зміні останніх в одній системі відбувається коректування й іншої, завдяки чому у кожній із систем (школи та позашкільного закладу) з'являється принципово інший тип взаємодії і відносин, змінюється характер детермінації, від одномірної вона переходить до багатомірної (від одно-однозначних зв'язків, відносин, закономірностей – до багато-багатозначних), зростає питома вага ймовірного чинника, змінюється співвідношення причини і наслідків: наслідок стає результатом дій безлічі причин, а одна причина може знаходитись в основі декількох наслідків [4: 45].

Виявлення властивостей означених вище систем на різних рівнях їх організації (матеріально-структурному, функціональному, системному) надасть можливість чіткіше планувати і прогнозувати напрями їх діяльності; попереджати власні системні помилки, розроблюючи оптимальні прийоми взаємодії з тією чи іншою системою, завдяки чому підвищуються і розширюються власні індивідуальні можливості визначати пріоритетність окремих систем, удосконалюючи та поглиблюючи її емоційно-позитивний вплив на особистість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверьянов А.И. Системное познание мира. – М., Политиздат, 1985. –187 с.
2. Орлов А.А. Методологические проблемы исследования процесса управления общеобразовательной школой // Вопросы методов педагогических исследований. – М., 1983. – С.212.
3. Барбина Е.С., Семиченко В.А. Идеи интеграции, системности и целостности в теории и практике высшей школы. Науч.-метод. пособие. – К., 1996. – С. 44.
4. Барбина Е.С., Семиченко В.А. Идеи интеграции, системности и целостности в теории и практике высшей школы. Науч.-метод. пособие. – К., 1996. – С. 45.

УДК 37.03

А. Маргашинський

СІМ'Я В ЦИРКУЛЯРНІЙ МОДЕЛІ І FACES IV ДАВИДА Х. ОЛСОНА

У статті подана нова версія циркулярної моделі Д.Х. Олсона і співробітників. Автори описують сім'ю, використовуючи три основні величини: згуртованість, гнучкість і комунікацію.

The article represents a new version of the circular model of D.H. Olson and his collaborators. The authors describe family using three main dimensions: cohesion, flexibility and communication.

Прийнята підстава, що між посиленням згуртованості і гнучкості, і гарним функціонуванням сім'ї існує криволінійна залежність, так зване дуже низьке або дуже високе посилення цих змінних, пов'язане з проблематичним функціонуванням сім'ї. Заснований на Циркулярній Моделі пакет FACES IV включає шість шкал вимірювань: Згуртованість, Роз'єднаність, Заплутаність, Ригідність і Хаотичність, приділеним просторам Збалансованості і Незбалансованості. Додатково до цього приєднано Шкалу Сімейної Комунікації і Шкалу Задоволення від Сімейного життя. На основі аналізу скупчення виділено шість типів сімей. Згідно з головними принципами Моделі сім'ї, які характеризуються вищими показниками в просторі Збалансованості і Шкалі Сімейної Комунікації функціонують краще, ніж сім'ї з низькими результатами в просторі

Збалансованості і Шкалі Сімейної Комунікації, а також високими в просторі Незбалансованості. Не дивлячись на необхідність подальшого розширення нормалізаційних проб видно, що нова Циркулярна Модель і FACES IV робить значний крок вперед як теоретична модель, так і розвинений дослідницький інструмент, який дає можливість досліджувати дисфункційні і здорові сімейні системи.

Створено не так багато комплексних теоретичних концепцій, які описують сім'ю і одночасно пропонують концепцію для емпіричних вимірювань. Такою пропозицією була Model Marital and Family Systems (Циркулярна Модель Подружніх і Сімейних Систем) Д.Х. Олсона і співробітників разом із запитальником FACES IV і низкою інших вимірювальних інструментів. В FACES III представлено дві основні величини сім'ї: згуртованість і пристосування, а також комунікація як складова межа, що дозволяє формуватися решті змінних. На основі FACES III вироблено типологію, що включає 16 видів сімей, належним трьом категоріям: збалансованим, середнім і крайнім.

Історія Циркулярної Моделі

З часу появи першої версії моделі Олсона пройшло 28 років (Olson, Sprenkle і Russell, 1979). Польським читачам ця модель наблизилася М. Radochonski (1987), уважно проаналізувала М. Zwolinski (1992), її також використовували в дослідженнях М. Braun-Galkowskiej (1992), А. Margasinskiego (1996), Е. Komackiej-Skwaru (2004) і інші. Можна припустити, що простота і функціональність Циркулярної Моделі і запитальника FACES III вплинули на їх велику популярність і широке використання в дослідженнях. Як показує Е. Kouneski у власній бібліографії (2000), на основі Моделі на світі виникло близько 2000 емпіричних робіт, не дивлячись на те, що як Циркулярна Модель, так і FACES III не були позбавлені недоліків. Давид Х. Олсон разом з численними учнями і співробітниками з величезною послідовністю працює над удосконаленням Моделі приблизно 30 років. У 2000 році її розширено трирівневою графікою (Olson, 2000), але це не було переломом в розвитку. В 2004 році вийшла абсолютно переосмислена версія Моделі (Gorall, Tiesel і Olson, 2004; Olson і Gorall, 2004), влітку 2006 (Olson і Gorall, 2006) з'явилася його остання графічна версія, представлена в даній статті. FACES IV – це практично абсолютно новий дослідницький інструмент.

Критика ранніх версій Циркулярної Моделі і FACES III

Однією з критичних тез Циркулярної Моделі Подружніх і Сімейних Систем було твердження, що вона не є *de facto* циркулярною моделлю в такому значенні, як це розумів Guttman (1954), а точніше що базується на двох величинах, на яких значення змінних можуть коливатися від низьких до високих (Eckblad, 1993; Thorslund, 1991). Згідно Eckblada, якщо два чинники в якій-небудь групі пов'язано абсолютно негативно ($r = -1$), то локалізуються на протилежних полюсах, 180 градусів відносно один одного. Якщо немає між ними ніякого зв'язку, то розташовуються навскоси, 90 градусів відносно один одного. Чим більше позитивна кореляція, тим ближче один до одного розташовуються фактори на циркулярному графіку. В графічному відображенні такої моделі окремі змінні укладаються в циркулярний спосіб, в такому значенні, що змінні, значення яких найближче x , знаходяться найближче x . Основою Циркулярної Моделі, таким чином, є існування кореляції між окремими змінними, що можна показати на графіку у вигляді кола, а не сама можливість такого графічного представлення даної моделі.

У переглянутій версії Олсон і Горал впізнали ці розбіжності, проте для збереження історичної безперервності запропонували, щоб Циркулярна Модель (назва пишеться з великих літер) означала Циркулярну Модель Подружніх і Сімейних Систем, тоді як ці ж два слова, написані з маленьких літер, торкатимуться циркулярної моделі загалом. Одночасно у зв'язку зі змінами підходу до величини пристосування, заміненого в FACES IV визначенням гнучкості, змінилася і назва інструменту. Скорочення FACES в даний час позначає: Flexibility and Cohesion Evaluation Scales, тобто Шкала Оцінки Гнучкості і Згуртованості (раніше: Family Adaptability and Cohesion Scales).

Інший довід, висунутий Циркулярній Моделі Подружніх і Сімейних Систем, торкається дефініції понять *згуртованості* і *гнучкості*, а також правдивості гіпотези про їх вплив на функціонування сімей (Cluff, Hicks і Madsen, 1994; Lee, 1988). В Циркулярній Моделі мінімальним збільшенням згуртованості є повна роз'єднаність (*disengagement*), проте за максимальне збільшення прийнята заплутаність (*enmeshment*). Частина дослідників і теоретиків вважають, що висока згуртованість і заплутаність – це не одне і те ж, і більш того, заплутаність помилково розташована на графічній ілюстрації Циркулярної Моделі – як максимальна згуртованість (Barber і Buehler, 1996; Green і Werner, 1996, по: Gorall, Tiesel і Olson, 2004; Werner, Green, Greenberg, Browne і McKenna, 2001). Ці автори стверджують, що згуртованість – це поняття, яке повинне відображати ступінь, в якому члени даної сім'ї хочуть з собою знаходитися і взаємно себе підтримувати. Зате заплутаність означає, що члени даної сімейної системи – хочуть або не хочуть, – повинні бути разом з тієї або іншої причини. Безсумнівно, згуртованість в Циркулярній Моделі розглядається як продовження “роз'єднаність-заплутаність”, хоча автори FACES IV стверджують, що дослідження, що відбуваються в даний момент, ставлять перед собою задачу – вирішити: чи є згуртованість дійсно однорідним поняттям, підтверджується як сильні емоційні зв'язки, так і заплутаність, або цю змінну також потрібно сприймати, як окрему величину.

Величина гнучкості Циркулярної Моделі також була предметом критики. Doherty і Novander (1990) критикували всі спроби вимірювання згуртованості і гнучкості. Ці автори звертали увагу на особливі труднощі з ідейними і операційними визначеннями гнучкості, які охоплюють як певні схеми ієрархії (це поняття не було уточнено, зі змісту можна припустити, що йдеться про психологічну роль “голови сім'ї”), що стосуються, в сім'ї, так і стилі вирішення конфліктів. Ці дві складові – згідно Doherty і Novander – також слід розглядати, як дві окремі величини. Як вже мовилося, обидві складові утворюють величину гнучкості в концепції Циркулярної Моделі. Олсон і співробітники сигналізують, що мета досліджень, що проходять в даний момент – це задача змісту дослідницьких інструментів, спроектованих для вимірювання згуртованості і гнучкості, використаної у межах Циркулярної Моделі, а також перевірка того, чи слід розглядати спосіб вирішення конфліктів і зміни виходячи з прийняття керівництва, як одну або також, як дві окремі змінні.

Іншою важливою підставою Моделі була гіпотеза про криволінійну залежність між функціонуванням сім'ї і вимірюванням згуртованості і гнучкості. Як дуже мале, так і дуже велике збільшення двох змінних вважається, згідно авторам Моделі, несприятливим гарному функціонуванню сімейної системи. Велика кількість дослідників (по: Kouneski, 2000) довела, однак, існування лінійної залежності між згуртованістю і гнучкістю й функціонуванням сім'ї, проте не знайдено прогнозованої криволінійної залежності. Олсон (1993, 2000) визнав цю лінійну залежність між вимірюваннями Циркулярної Моделі, оцінені за допомогою FACES IV, і якістю функціонування сім'ї. Однак криволінійну залежність отримано при використанні Шкали Клінічної Оцінки (Clinical Rating Scale – CRS) (Thomas і Olson, 1993; Thomas і Ozechowski, 2000). А отже – під час того, як результати шкал, засновані на самоопису, знаходили лінійну залежність між ступенем згуртованості і гнучкості й функціонуванням сім'ї, оцінка, поставлена зовнішніми спостерігачами одних і тих же пар і сімей за допомогою CRS, підтвердила криволінійну залежність.

Олсон і Горал (2004) пояснюють невідповідності між результатами досліджень на основі самооцінки членів сім'ї і результатами досліджень з використанням спостережень ззовні двома способами. По-перше, існує можливість, що величини згуртованості і гнучкості – визначені так, як в Циркулярній Моделі, – фактично вказують криволінійну залежність з якістю функціонування сім'ї, але цю залежність неможливо вловити при використанні дослідницьких інструментів на основі самоспостереження, що може виникати через недосконалість цих інструментів або тому, що респонденти з певних сімей не в змозі або не хочуть об'єктивно оцінювати своє функціонування. Ця “недосконалість дослідницького інструмента” є основою позиції, прийнятою прихильниками поліпшення шкал FACES і самої Циркулярної Моделі, які стверджують, що попередні версії FACES надавали лінійну

залежність, оскільки не були взмозі показати крайні (мінімальні або максимальні) значення згуртованості і гнучкості (Olson, 2000).

По-друге, можна припускати, що лінійна залежність між вимірюваннями Циркулярної Моделі і якістю функціонування сім'ї фактично існує і виходить її уловити при використанні інструментів самоспостереження. Результати, одержані при використанні шкал самоспостереження, таких як CRS, можуть проте бути висновком того, що спостерігачі, виставляючи оцінки, будучи прихильниками Циркулярної Моделі, сприймають ці сім'ї способом, який підтверджує підстави цієї моделі (Lee, 1988).

Пояснення, яке авторам Циркулярної Моделі здається точнішим, пов'язане з теорією суспільного конструктивізму, згідно з яким можна припустити, що в суб'єктивній реальності зовнішніх спостерігачів сімей така залежність, – криволінійна, в той час, як суб'єктивної реальності респондентів – членів цих сімей – лінійна. Це пояснення, відповідно, є синтезом двох попередніх, але виключає припущення, що точка зору респондентів була більш-менш “правдива”, ніж зовнішніх спостерігачів. Прихильники такої думки висувують гіпотезу, що обидва результати – реальні, а їх уявна невідповідність виникає виключно з різних точок зору інтерпретаторів. Можливо те, що насправді було виміряне, не стільки відображує реальне положення заплутаності і ригідності сімейних систем, як бажання респондентів виглядати з кращого боку в характеристиках. Різні частини даної системи подають різні пункти на осях продовження згуртованості і гнучкості, отже, окрема оцінка може бути не достовірною. Сім'ї також можуть змінювати рівень своєї згуртованості і гнучкості, що ускладнює здійснення оцінки на основі самоспостереження. Згідно суспільним конструкціям, сім'ї рахують залежність між якістю свого функціонування і зростанням згуртованості і гнучкості лінійною (згідно думці членів сімей, чим більше значення цих двох змінних, тим краще), в той час, як спостерігачі (ними були сімейні терапевти) сприймають її як криволінійну (як дуже маленьке, так і дуже велике зростання створює проблеми). Ці дві точки зору передають дві різні дійсності; обидві реально існують і представляють розуміння динаміки сім'ї в категоріях “А і Б”, а не “або А, або Б”.

Основи нової версії Циркулярної Моделі

Приведені зауваження лягли в основу розробки нової версії Циркулярної Моделі і запитальника FACES. Автори хотіли створити набір шкал, які:

- через самооцінки досліджуваних осіб дали б можливість поглиблення в повний спектр величини згуртованості і гнучкості;
- були б адекватними інструментами в переглянутій версії Циркулярної Моделі;
- були б чесні й вірні;
- були б корисним інструментом в дослідженні сім'ї як з науковою метою, так і в клінічній роботі (Gorall, Tiesel і Olson, 2006).

Важливим кроком в удосконаленні інструмента була дослідницька робота над тим, чому за допомогою FACES не виходить уловити максимум згуртованості і гнучкості. Спробу виключити цю недосконалість зробила J. Tiesel (1994), зосереджуючись на питаннях до запитальника, спроектованих для розуміння мінімальних і максимальних значень змінних. Проведені консультації з 154- членами American Association for Marriage and Family Therapy (AAMFT). Вони повинні були оцінити, в якому ступені окремі питання були подані для вивчення цих величин, а також охарактеризувати образ члена сім'ї, який би відповідав описам тих, що містяться на окремих позиціях, відчуваючи себе заплутаним (максимальна згуртованість), або роз'єднаним (мінімальна згуртованість), або сприймаючи хаотичність (мінімальна гнучкість) або ригідність (мінімум гнучкості) в своїй сім'ї. Розробка чотирьох шкал була підсумком цієї роботи, в якій кожна мала задачу представити мінімальну або максимальну величину згуртованості або гнучкості. Подальші дослідження показали, що ці шкали як чесні, так і вірні. Підтверджено також, що роблять можливим точне диференціювання сімей з проблемами і правильно функціонуючих. Застосовуючи ці чотири шкали, Craddock (2001) підтвердив основну гіпотезу, пов'язану з цими інструментами: члени сімей з крайньою згуртованістю і гнучкістю проявляли вищий рівень стресу і були менш

задоволені від життя, ніж члени сімей з помірним зростанням цих змінних. Franklin, Streeter і Springer (2001) досліджували ці чотири величини, застосовуючи факторний кореляційний аналіз, а результати, загалом, підтвердили їх високу достовірність. Чотири шкали, розроблені Tiesel, що показують екстрема (тобто рівень зростання, приведений в порядок простором Збалансованості) величини згуртованості і гнучкості, увійшли до складу останньої версії запитальника FACES IV.

Прийнято, що оптимальний рівень згуртованості виступає тоді, як зростання запутаності і роз'єднаності не приймає крайніх значень.

Дослідження нової версії FACES проводилося на 469-особистій пробі респондентів з середнього заходу США. Середній вік респондентів (28 років з медіаною 22) був дещо нижчим, ніж середній вік населення, що живе на даній території (34 роки). Крім того, у випробуванні брало участь більше жінок (лише 29% проби склали чоловіки, відсоток чоловіків в загальному населенні дорівнює 49%). Приблизно одна третина респондентів були студенти коледжів. 64% респондентів були не в шлюбі. Етнічні дані досліджуваних принципово відображали статистично етнічний склад населення, що проживає на цій території. Більшість респондентів була протестантського віросповідання. При виборі проби завжди виникає питання про її показність і міжкультурну проблему використання тесту (Brzezinski, 1999; Drwal, 1990). Здається, що описувану пробу складно вважати повністю представницькою.

Циркулярна Модель ґрунтується на виділенні трьох головних величин – функціонування сім'ї: згуртованості, гнучкості і комунікації. Аналізуючи літературу, присвячену проблемам сім'ї, Олсон (1992) дійшов висновку, що більшість дослідників визнає ці величини за ключові.

Згуртованість (cohesion) визначається як емоційний зв'язок між членами сім'ї (*emotional bonding that family members have toward one another*) (Olson і Gorall, 2006, стр.3). Своєрідними показниками рівня згуртованості в даній сім'ї є: взаємна емоційна близькість окремих членів сім'ї, якість психологічних меж між ними (відкриті або закриті), прояв коаліції, кількість сумісно-проведеного часу, загальні інтереси, загальне коло друзів, консультування з іншими членами сім'ї системи ухвалення рішень.

Визначення величини гнучкості (*flexibility*) в Циркулярній Моделі багато разів змінювалося. Від появи Моделі в 1979 році до половини 90. Олсон використовував поняття пристосованості (*adaptability*), в значенні здібність сімейної системи до змін керівництва, ролей, а також принципів взаємних відносин. Обмовки, що стосуються цього поняття, були пов'язані із зосередженням уваги на потенційних, а не реальних дій у напрямі змін. Підкреслювалася невідповідність з підставою про криволінійну залежність між функціонуванням сім'ї і даною величиною: не можна говорити про “надлишок можливостей” здійснення чогось. Рішаючись на заміну поняття пристосування на поняття гнучкості, автор підкреслював, що йдеться не про обдумування потенційності, здібності для зміни сімейних систем, а точніше про фактичні зміни, які відбуваються в системах. Про ступінь гнучкості слід робити висновки перш за все *post factum*, на основі обсягу змін, які відбулися в системі – в такому дусі конструювалися позиції запитальника FACES IV. Згідно нової версії, під гнучкістю розуміється якість і ступінь змін, що відбуваються в сімейних системах, змінах, пов'язаних з ієрархією, виконуваними ролями, принципами взаємних відносин і, в результаті, переговорів між членами сім'ї, що відбуваються в сімейних системах (*the quality and expression leadership and organization, role relationships, and relationships rules and negotiations*) (Olson і Gorall, стор. 6). У новому визначенні робиться найсильніший наголос на кількість змін в сім'ї (що стосуються сфери керівництва, взаємних відносин, принципів сумісного життя), ніж на *можливість* змін обумовлених аспектів сімейної системи (Gorall, Tiesel і Olson, 2004; Olson, 2000; Olson і Gorall, 2004).

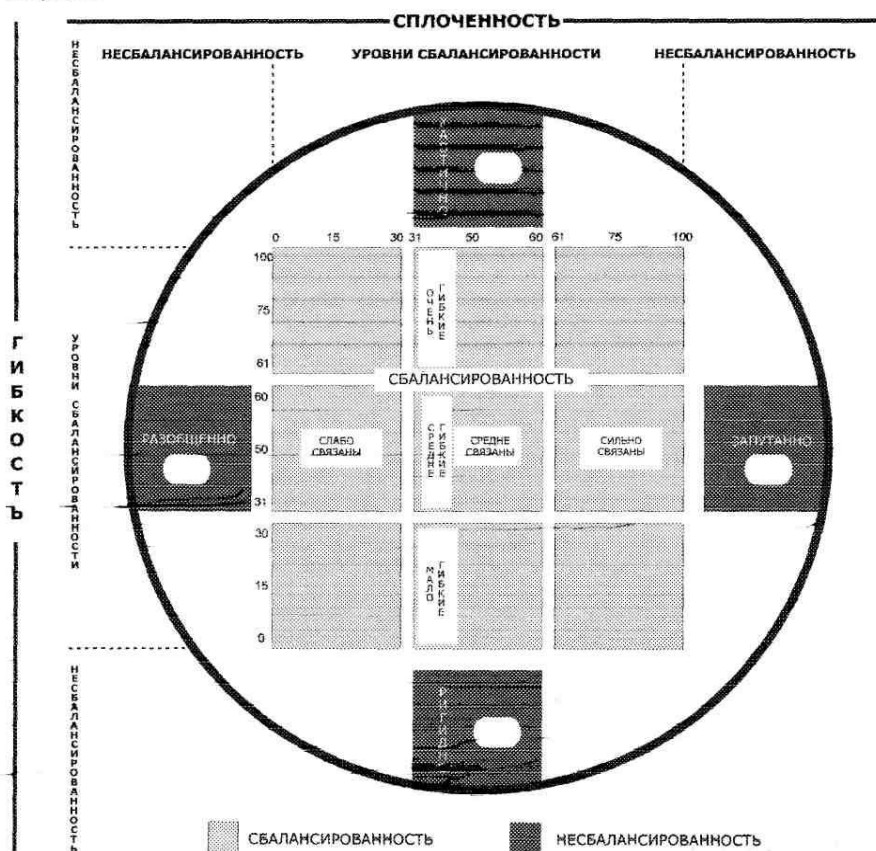
Своєрідним показником рівня гнучкості в даній сім'ї також є: сфера керівництва, ролі, що приймаються окремими членами сім'ї, принципи, які визначають відносини між членами сім'ї.

Автори моделі підкреслюють труднощі, з якими зустрілися при аналізі гнучкості перспективи змін, а також відносно конструкції інструмента, з відмінністю зростання цієї змінної: дуже низький, середній (збалансований) і дуже високий. Для вимірювання дуже низьких і дуже високих значень попросили компетентних суддів (дослідників і терапевтів) оцінити сферу специфічних позицій, висловлюючи типове ригідне або хаотичне функціонування сімей. Приписано їх до певного ступеня зростання і вибрано позиції запитальника, а ціле аналізувалося статистично. Автори прогнозують продовження досліджень.

Третя величина Циркулярної Моделі, тобто *комунікація*, визначається як уміння ефективного взаєморозуміння використаного в даній партнерською або сімейною системою (*positive communication skills utilized in couple or family system*) (Olson і Gorall, 2004, стор. 3). Визнано її за допоміжну величину, оскільки всі подружні, партнерські або сімейні системи можуть змінювати рівень згуртованості і гнучкості тільки тоді, як зуміють ефективно спілкуватися.

Головна гіпотеза Циркулярній Моделі говорить, що чіткість функціонування даної сім'ї показує криволінійну залежність з рівнями згуртованості і гнучкості, але все-таки залишається прямопропорційна рівню комунікації. Іншими словами, найточніше функціонують сім'ї, які характеризуються відносною згуртованістю і гнучкістю, а також найвищою якістю (ефективністю) комунікації. Збалансовані рівні згуртованості і гнучкості (від низьких до високих) найбільш відповідають здоровому функціонуванню сімейної системи, тоді як незбалансовані рівні (дуже низькі або дуже високі) пов'язані з проблемами в її функціонуванні.

Рисунок 1

Виділено три області згуртованості сім'ї (є вони одночасно шкалами запитальника): Роз'єднаність (*Disengagement*), Збалансована Згуртованість (*Balanced Cohesion*) і Заплутаність (*Enmeshment*), а також стільки ж областей зростання гнучкості: Ригідність (*Rigidity*), Збалансована Гнучкість (*Balanced Flexibility*) і Хаотичність (*Chaos*), які разом

складають Циркулярну Модель2. Збалансована Згуртованість і Збалансована Гнучкість займають центральну частину Моделі. Чотири області Незбалансованості розташовано з боків.

Запитальник FACES IV – це пакет, який в принципі складається з шести дослідницьких шкал, включаючи 42 позиції. Респонденти отримують запитальник з питаннями і окремо листок відповідей. Заповнення листка триває близько 10-15 хвилин і полягає в позначенні номера відповідної відповіді, де 1 означає: “Взагалі не торкається нашої сім’ї”, а 5 “Дуже сильно торкається нашої сім’ї”. Результати можна підрахувати “вручну” або за допомогою спеціального листка для обчислень в програмі Excel. Це друге рішення – практичніше; програма автоматично перераховує сирі результати, обчислює всі показники, а додатково може подати базу даних. Підраховані результати можна нанести на графік профілів; інтерпретація запитальника полягає в порівнянні одержаних профілів сім’ї з профілями, охарактеризованими авторами. Шкали, що входять до складу FACES IV:

- Збалансована Згуртованість (*Balanced Cohesion*),
- Збалансована Гнучкість (*Balanced Flexibility*),
- Роз’єднаність (*Disengagement*),
- Заплутаність (*Enmeshment*),
- Ригідність (*Rigidity*),
- Хаотичність (*Chaos*).

Перші дві шкали вимірюють збалансовані простори згуртованості і гнучкості, наступні чотири служать для вимірювання крайніх значень двох змінних, створюючи простір Незбалансованості.

Додатково до пакету приєднано дві шкали: Сімейної Комунікації (*Family Communication Scale*) і Задоволення від Сімейного Життя (*Family Satisfaction Scale*), які принципово повинні бути використані при порівнянні в клінічних цілях.

Шкала Сімейної Комунікації (Olson і Barnes, 2004), яка включає 10 позицій, виникла на основі колишньої шкали Комунікації Батьки-Діти (*Parent-Adolescent Communication Scale*). Автори сформулювали відповідно до неї наступні гіпотези:

1. Ефективна комунікація проявляє позитивний зв’язок із збалансованістю сімейних систем і негативний зв’язок з їх незбалансованістю. Іншими словами: на збалансованих сім’ях буде наголошено набагато кращою комунікацією, ніж незбалансовані сім’ї.

2. Ефективна комунікація в сім’ї має позитивний зв’язок із задоволенням в сімейному житті. Сім’ї, що ефективно спілкуються з собою, випробуватимуть значно більше задоволення від сімейного життя, ніж сім’ї, які спілкуються між собою малоефективно.

Шкала Задоволення від Сімейного Життя (Olson, 2004) виникла на базі інструмента, сконструйованого Олсоном і Вілсоном (Olson і Wilson, 1982, 1989), також складається з 10 позицій. В дослідженнях проведених в представницькій пробі 1252 членів сімей визначено її чіткість на рівні $\alpha = 0,92$. Детальні гіпотези звертаються до головної гіпотези Циркулярної Моделі, бо здоровому функціонуванню сім’ї відповідають збалансовані рівні згуртованості і гнучкості:

1. Сім’ї з вищими результатами в Шкалах Збалансованої Згуртованості і Збалансованої Гнучкості характеризуються вищим рівнем задоволення від сімейного життя. Аналогічно, сім’ї з високими результатами в Шкалах Незбалансованості добиваються нижчих результатів в Шкалі Задоволення від Сімейного Життя. Іншими словами: збалансовані сім’ї будуть значно більше задоволені від сімейного життя, ніж незбалансовані сім’ї.

2. Задоволення сімейним життям має позитивний зв’язок з комунікацією в сім’ї. Краща комунікація буде значніше характеризувати сім’ю з високим рівнем задоволення в сімейному житті, ніж сім’ї з низьким рівнем задоволення.

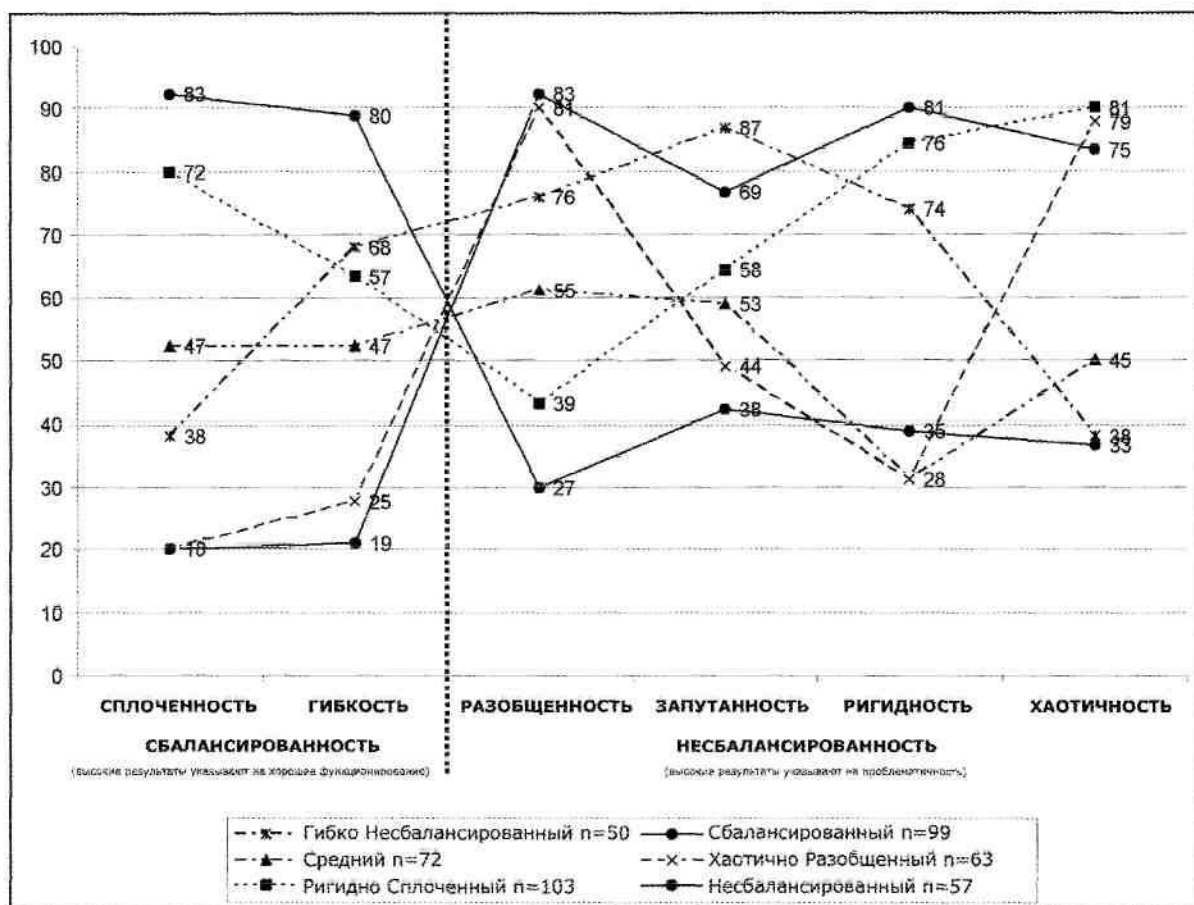
Знайдено високу змістовну і критерійно-діагностичну вірність створених шкал (Gorall, Tiesel і Olson, 2006). Вибір позицій проводився за допомогою компетентних суддів (сімейних терапевтів); визначення теоретичної вірності цим методом виявилось задовільним. Регулярний факторний аналіз, що відбувається, послужив у виборі позицій. Кореляційний і

дискримінаційний аналізи з іншими інструментами в оцінці сімей підтвердили корисність шкал в наукових дослідженнях.

Відкрили, що шість розроблених шкал мають потрібну чіткість (alfa Cronbacha) у межах од 0,77 до 0,89 (там же). Автори переконані, що при такому рівні чесності ці шкали з повною упевненістю підходять для використання в дослідженні сімей і їх функціонування, а також – в поєднанні з іншими джерелами інформації – можуть бути використані в клінічній роботі з окремими сім'ями. Ці шкали можуть бути також корисні при визначенні стратегії в терапії через спеціалізацію терапевтів на сильні сторони даної сім'ї (високі результати, отримані в Шкалах Збалансованої Згуртованості і Збалансованої Гнучкості) або її проблеми (високі результати в чотирьох шкалах, що залишилися).

На основі досліджень, здійснених при використанні нових шкал, застосовуючи аналіз зосередженості, виділено шість типів (профілів) сімей.

Рисунк 2

Профіль 1 – Збалансований (Balanced) – характеризується найвищими результатами на підшкалах Згуртованості і Гнучкості в просторі Збалансованості і найнижчими на всіх підшкалах Незбалансованості за винятком Ригідності, результати якої є *практично* найнижчими. Поєднання високих результатів на підшкалах Збалансованості і низьких результатів в підшкалах Незбалансованості показує модель сім'ї, яка характеризується високим рівнем здорового функціонування, а також низьким рівнем проблемного функціонування. Сім'ї цього типу розглядаються як здатні справлятися з щоденними стресами, а також емоційними напругами. Такі сім'ї дуже рідко використовують терапію.

Профіль 2 – Ригідно Згуртований (Rigidly-Cohesive) – характеризується високими результатами в підшкалах Ригідності, середніми результатами в підшкालі Запутаності, а також низькими результатами підшкал Хаотичності і Роз'єднаності. Цей тип сім'ї відрізняється високим рівнем емоційної близькості і ригідності. З причини високого ступеня

близькості передбачається, що такі сім'ї, загалом, добре функціонують, проте через велику ригідність їх члени можуть мати труднощі, пов'язані з веденням ситуативних або розвиваючих змін.

Профіль 3 – Середній (Midrange) – характеризується середніми результатами всіх підшкал, за винятком підшкали Ригідності. Результати останньої знаходять чітку тенденцію до двохмодульного розташування, тобто ухвалення високих і низьких значень; недостатньо середніх результатів, навіть у випадку Середнього профілю. Сім'ї такого типу розглядаються як загалом добре функціонуючі, не дивлячись на небагато сильних сторін і захисні чинники, враховані в шкалах Збалансованості, але і також небагато рис і чинників ризику, врахованих в шкалах Незбалансованості.

Профіль 4 – Гнучко Незбалансований (Flexibly Unbalanced) – характеризується високими результатами всіх підшкал окрім Згуртованості, результати якої -низькі. Таке розташування прийнято вважати проблемним функціонуванням, хоча високі результати на шкалі Гнучкості можуть свідчити, що сім'ї такого типу здібні до змін у межах проблемної області, якщо з'являється така необхідність. Автори стверджують, що зі всіх типів сімей цей тип найважче точно і ясно охарактеризувати.

Профіль 5 – Хаотично Роз'єднаний (Chaotically Disengaged) – характеризується низькими результатами в підшкалах Згуртованості, низькими результатами підшкал Заплутаності і Ригідності, а також високими результатами в підшкалах Хаотичності і Роз'єднаності. Приймається, що це сильно проблемні сім'ї, позбавлена підтримка в емоційній близькості, про що свідчать низькі результати, що стосуються близькості, а високі зв'язки, що стосуються зв'язку, також високі результати підшкали Хаотичності і низькі здібності до змін. Можуть бути також проблемні, як це описано нижче, Незбалансовані сім'ї, тому що шкала Заплутаності і Ригідності, на яких виходять низькі показники, розрізняє проблемні і неproblemні сім'ї з найменшою результативністю.

Профіль 6 – Незбалансований (Unbalanced) – є практично протилежністю збалансованого профілю. Характеризується високими результатами в кожній з чотирьох підшкал Незбалансованості, а також низькими показниками для двох підшкал Збалансованості. Вважається, що сім'ї цього типу переживають більш всього труднощів, функціонують найпроблематичніше, що видно з високих результатів підшкал Незбалансованості, а також відсутністю сильних сторін і захисних чинників врахованих в підшкалах Збалансованості. Оцінюється, що цей тип сім'ї найчастіше використовує терапію.

Підраховані результати опитувальника дають можливість нанесення їх на сітку результатів; після поєднання результатів лінією в окремих підшкалах, отримуємо профіль сім'ї, що вивчається. Аналіз результатів опитувальника полягає в порівнянні одержаного профілю з одним із шести вищеохарактеризованих.

Автори FACES IV сконструювали пунктові показники Збалансованої і Незбалансованої підшкал. Такі показники дають можливість порівнювати функціонування "здорової" сім'ї з функціонуванням "хворої" сімейної системи.

Показник згуртованості обчислюється розподілом результатів, отриманих на підшкалі Згуртованості, через середні результати, одержані на підшкалах Роз'єднаності і Заплутаності. *Показник гнучкості* одержано розподілом результатів підшкали Гнучкості через середнє від результатів, що отримані на підшкалах Ригідності і Хаотичності. Пунктовий загальний показник (*total ratio*) є частковим середнього результатів на шкалах Збалансованості (Згуртованості і Гнучкості) і середнього результатів на шкалі Незбалансованості (Роз'єднаності, Заплутаності, Ригідності і Хаотичності).

Загальний показник відповідає сукупності функціонування сім'ї: збалансована (здорова сімейна система) і незбалансована (проблемна сімейна система). Чим більше пунктовий загальний показник, більше 1, тим більше збалансована сімейна система, чим нижче, менше 1, тим сімейна система більш проблематична. Значення показника близьке до нуля вказує на найбільш незбалансовану сім'ю.

Слід пам'ятати, що вивчаючи одного представника сім'ї, по суті, одержуємо результати, що вказують на індивідуальне сприйняття цієї сім'ї через дослідження. При бажанні одержати показники для всієї сім'ї, слід обчислити середнє арифметичне результатів всіх досліджених членів. Обробка пунктових показників робить можливим також здійснення великих міжгрупових досліджень.

Аналіз прикладу з використанням FACES IV

Згідно переконанням авторів, FACES IV – це інструмент, який можна використовувати як в емпіричних дослідженнях, так і в клінічній роботі. Ілюструє це нижченаведений приклад (по: Olson і Gorall, 2004).

Пеггі і Дейв, обидва до тридцяти, – шлюб з трьома дітьми: Алексом (10), Семем (8) і Тейлором (3). З'явилися проблеми з вибухом емоцій і незбалансованою поведінкою двох старших синів. Випробували багато виховних методів, заснованих як на інтуїції, так і на читанні багатьох книг, присвячених вихованню важких дітей, проте ситуація не покращалася. Після консультації з фахівцями, вирішили використовувати допомогу терапевтичного центру. Дитячий психіатр визначив у обох хлопчиків початок афектного двохполюсового розладу. Виписав їм ліки з метою ослаблення коливань настрою і розладів поведінки. Одночасно введено інтенсивну сімейну терапію, щоб допомогти батькам в модифікації виховних положень. Застосовували також подружню терапію, оскільки сімейний терапевт встановив, що сильний конфлікт між Пеггі і Дейвом не дає їм можливості співробітничати у вихованні дітей.

Різні аспекти подружніх відносин піддалися оцінці і дискусії на базі результатів FACES IV.

Результати використання FACES IV

Результати використання FACES IV для діагностики і терапевтичних дій можна побачити на графіку, поданому на малюнку 3. Сильною стороною описаної сімейної системи є рівень Гнучкість, яку обидва чоловіки описують як середній, що також вказує на середні рівні здібностей впоратися з конфліктними ситуаціями і переговорні здібності. В підшкалі Ригідність дружина одержала низькі результати, чоловік – середні, що вказує на відсутність ригідності в питаннях дотримання дисципліни і збереженні контролю.

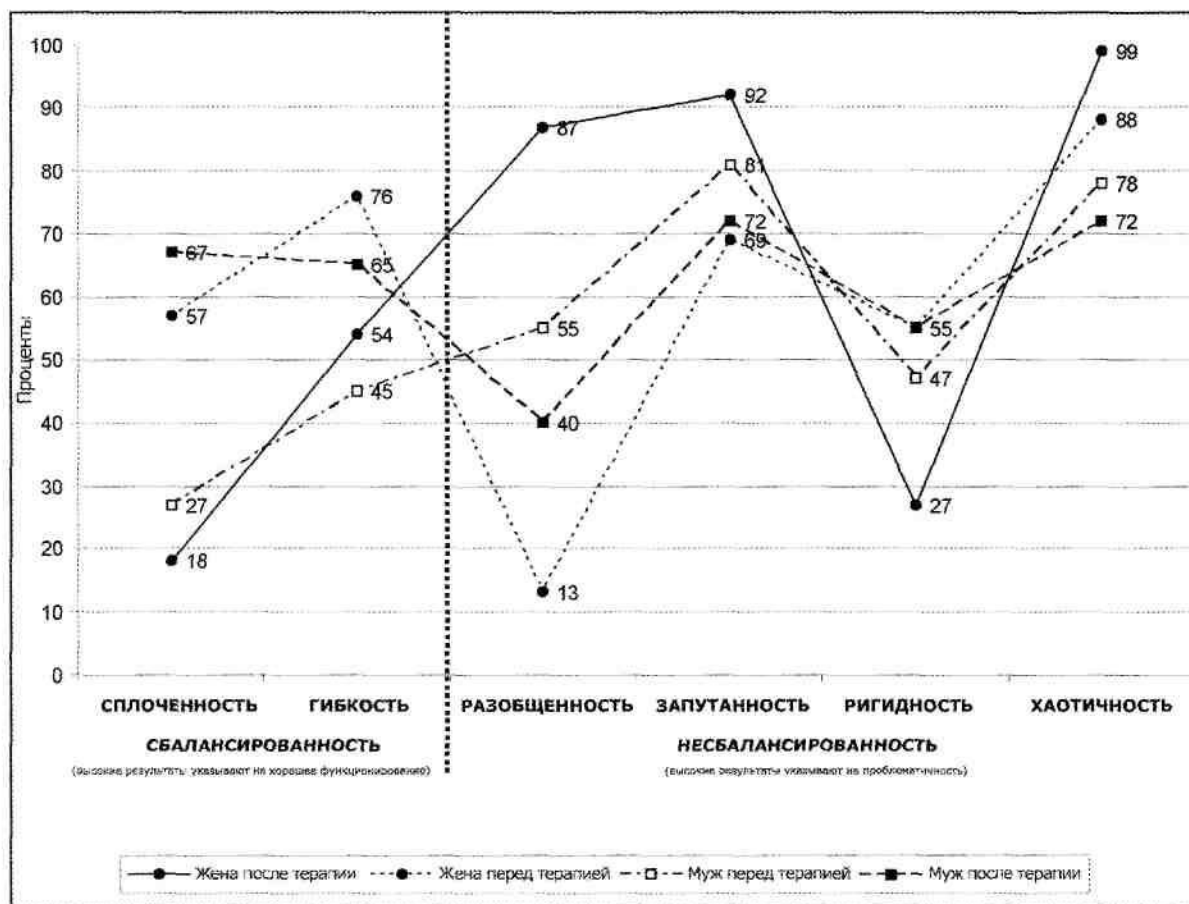
Область труднощів цієї сім'ї, вказана через FACES IV, видно в середньому і високому рівні Роз'єднаності, високих рівнях Хаотичності і Заплутаності, а також на низьких рівнях Згуртованості. Високі рівні Роз'єднаності, особливо навколо Пеггі, і низькі рівні Згуртованості у обох подружжя вказують на відсутність емоційної близькості в сімейних відносинах, на яку могли б спертися, щоб справитися з труднощами. Високі результати обох подружжя в шкалі Заплутаності наштовхують на питання про відносини між динамікою сімейного життя і одночасно високими рівнями Роз'єднаності. Ця проблема аналізувалася під час терапії.

Високий рівень Заплутаності, оскільки це розуміється в FACES IV, відображав те, що члени сім'ї практично постійно стежили за поведінкою дітей, щоб справитися з їх емоційними труднощами і поведінкою. Не дивлячись на велику кількість сумісно проведеного часу, що було відображено у високих результатах в підшкалі Заплутаності, сім'ю характеризував високий рівень Роз'єднаності і низький рівень Згуртованості, обидва результати свідчать про емоційну дистанцію між її членами. Відсутність емоційної близькості була помітна в певних відносинах між батьками і дітьми, а також чітко виступало в подружніх відносинах.

Високі результати в підшкалі Хаотичності сигналізують, що сім'ї випробовують значні клопоти, пов'язані з організацією сімейного життя або зміною керівництва; таким чином, високий рівень результатів в цій підшкалі показав, що досліджувана сімейна система втратила здатність ефективно справлятися з проблемами.

Цей шлюб може бути прикладом конфліктуючої пари, яка не була здатна справитися з ситуацією, що з'явилася, також як батьки.

Рисунок 3 Изменения до и после терапии

Ці нагляди перетворилися на ключові чинники ефектів подружньої і сімейної терапії, що проводиться.

Ефекти терапії

У терапевтичній роботі з сім'єю і подружньою парою використані результати FACES IV, а також клінічні нагляди. Терапія концентрувалася на зміцненні емоційних зв'язки і подружніх відносин, щоб дати можливість Дейву і Пеггі результативніше спільно виплутуватися з батьківських зобов'язань. Після того, як покращали подружні відносини, зменшився рівень хаотичності в діях батьків і пари почали спільно виробляти своєрідну техніку виховання, завдяки цьому покращився позитивний емоційний зв'язок між батьками і дітьми.

Дослідження за допомогою FACES IV після терапії визначило значні зміни, які відбулися в сімейних і подружніх відносинах (Малюнок 3).

Встановлено збільшення Збалансованої Згуртованості і зниження результатів в підшкалі Роз'єднаності, що означає збільшення емоційного зв'язку і близькості не тільки в подружніх відносинах, але також в сімейних відносинах. Ці зміни були особливо значні в результатах досягнутих Пеггі.

Виявлено помітне збільшення результатів обох подружжів в шкалі Збалансованої Гнучкості, що означає, що в результаті терапії наступив чіткий прогрес в подоланні труднощів виховання і вирішення конфліктів. Порівняно з вимірюваннями перед терапією, після її закінчення виявилось значне зниження результатів в підшкалах Хаотичності і Заплутаності. Сирі результати цих підшкал значно зменшилися (наприклад, на 30% в підшкалі Хаотичності в Пеггі), що навіть ясніше, ніж процентні результати сигналізує зміни.

Зниження цих результатів відображаються в необхідності бути разом, пов'язані з сумісним вихованням синів, що можна поєднати з позитивними змінами в області обміну керівництва в сім'ї і загальною організацією сімейного життя. Проте збільшення результатів

обох батьків в підшкалі Ригідності, яке, загалом, означає посилення проблемного функціонування, в цій сім'ї мало позитивне значення, пов'язане із збільшенням дисципліни і контролю з боку батьків.

Висновок

Розробка FACES IV має велике значення в розвитку інструментів для дослідження сімей. Давид Олсон і співробітники, знаючи обмеження, що виникають в попередніх версіях FACES IV, піддалися випробуванню виключити їх з урахуванням ускладненої матерії, якою є сім'я, – це не проста задача. Відповідь на питання, чи належить заплутаність величині згуртованості, або також складає окрему змінну, вимагають подальших дослідницьких пошуків. Схоже, втім, запропоноване розуміння гнучкості. В даний час це важко однозначно оцінити, оскільки говоримо про інструмент “в моменті створення”.

Досліджувана проба не була повністю представлена, тому розроблені норми слід приймати як “тимчасові”. В більшості випадків використовуються дані, що витікають тільки від одного члена сім'ї. Це не дає повної картини сім'ї. Вимагає подальших досліджень використання описаного методу паралельно з іншими методами, що дало б можливість визначити кореляцію з іншими шкалами. Не маємо в своєму розпорядженні також відносин до клінічних груп.

З метою уточнення основної гіпотези Моделі обов'язковим є проведення порівняльних досліджень по відношенню до клінічних (проблемним) і неклінічних (нормальних) груп. Розширення вимагає, поки достатньо коротка, характеристика окремих типів сімей.

Окрім цих недоліків в поліпшеній версії Модель має багато достоїнств. Представлена інтерпретація криволінійної залежності між зростанням основних змінних і якістю функціонування сім'ї здається переконливою. Створена на основі Моделі нова типологія сім'ї – це дуже цікава пропозиція для клінічного і дослідницького використання. В найновішій роботі Олсона і Горала з 2006 року подана розроблена на основі FACES IV характеристика батьківських стилів виховання. Через обмежений об'єм цієї статті вона буде передана в іншому тексті.

Автор цієї праці на цей момент проводить дослідження польської версії цього інструмента 3. Обмежена сфера не уповноважує робити далеких висновків. В даний момент маємо в своєму розпорядженні тимчасові американські норми, потрібна розробка польських норм.

Дослідження, проведені на пробах різних патологічних і контрольних сімей дають можливість заздалегідь визначити, що FACES IV дозволяє зростанню крайніх вимірювань величин згуртованості і гнучкості, звідси витікає, що плани авторів в цій області можна вважати здійсненими. Група з декількох польських компетентних суддів (психологів і фахівців в області проблематики сім'ї) високо оцінили вірність цього інструмента. Проводяться подальші емпіричні дослідження з метою перевірки цього висновку.

Опитувальник FACES IV зберігає компетентність і простоту у використанні, характеризує свого попередника – FACES III, який був одним з найчастіше використаних інструментів у вивченні сім'ї (Kouneski, 2000). Передбачається, що FACES IV також користуватиметься великою популярністю. Як дослідники, так і клініцисти одержали, отже, цікавий дослідницький інструмент, який, хоча ще не повністю сформульований, дає багато можливостей для використання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Barber, B.K., Buehler, C. (1996). Family cohesion and enmeshment: Different constructs, different effects. *Journal of Marriage and Family*, 58, 433-441.
2. Braun-Galkowska, M. (1992). Psychologiczna analiza systemow rodzinnych osob zadowolonych i niezadowolonych z malzehstwa. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. Brzezinski, J. (1999). *Metodologia badan psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
3. Cluff, R. B., Hicks, M. W., Madsen, C. H. (1994). Beyond Circumplex Model: I. A moratorium on curvilinearity. *Family Process*, 33, 455-470.

4. Craddock, A. E. (2001). Relationships between family structure and family functioning: A test Tiesel and Olson's revision Circumplex Model. *Journal Family Studies*, 7, 29-39.
5. Doherty, W. J., Hovander, D. (1990). Why don't family measures cohesion and control behave way they're supposed to? *American Journal Family Therapy*, 18, 5-18.
6. Drwal, R. L. (1990). Problem kulturowej adaptacji kwestionariuszy osobowosci. W: A. Ciechanowicz (red.), *Kulturowa adaptacja testow.* (s. 115-138). Warszawa: Pracownia Testow Psychologicznych PTP.
7. Eckblad, G. F. (1993). "Circumplex" and curvilinear functions. *Family Process*, 32, 95-103.
8. Franklin, C, Streeter, C L., Springer, D. W. (2001). Validity FACES IV family assessment measure. *Research on Social Work Practice*, 5, 576-596.
9. Gorall, D. M., Tiesel, J., Olson, D. (2004). FACES IV: Development and validation.
10. Minnesota: Life Innovations, Inc. Gorall, D. M., Tiesel, J., Olson, D. (2006). FACES IV: Development and validation.
11. Minnesota: Life Innovations, Inc. Guttman, L. (1954). A new approach to factor analysis: The radex W: P. F. Lazarsfeld (red.), *Mathematical thinking in social sciences* (s. 258-348). Glencoe, IL: Free Press.
12. Kornacka-Skwara E. (2004). *Psychologiczna analiza systemow rodzinnych mezczyzn bezrobotnych.* Czestochowa: Wydawnictwo WSP.
13. Kouneski, E. (2000). Family assessment and Circumplex Model: New research developments and applications. Department of Family Social Science, University of Minnesota, USA.
14. Lee, C. (1988). Theories adaptability: Toward a synthesis Olson's Circumplex and Beaver's Systems model. *Family Process*, 27, 73-85.
15. Margasinski, A. (1996). *Analiza psychologiczna systemow rodzinnych z chorobq alkoholowq.* Czestochowa: Wydawnictwo WSP.
16. Olson, D. H. (1993). *Circumplex Model Marital and Family Systems: Assessing family functioning.* W: F. Walsh (red.), *Normal family processes* (s. 104-137). New York: Guilford Press.
17. Olson, D. H. (2000). *Circumplex Model Marital and Family Systems.* *Journal of Family Therapy*, 22, 144-167.
18. Olson, D. H. (2004). *Family Satisfaction Scale.* Minneapolis: Life Innovations. Olson, D. H., Barnes, H. (2004). *Family Communication.* Minneapolis: Life Innovations. Olson, D., Gorall, D. (2004). *FACES IV: Innovations and applications.* Minnesota: Life Innovations. Olson, D., Gorall, D. (2006). *FACES IV & Circumplex Model Minnesota:* Life Innovations.
19. Olson, D. H., Sprenkle, D. H., Russell, C (1979). *Circumplex Model of Marital and Family Systems: I. Cohesion and adaptability dimensions, family types, and clinical applications.* *Family Process*, 18, 3-28.
20. Olson, D. H., Wilson, M. (1982, 1989). *Family Satisfaction.* W: D. H. Olson, H. I. McCubbin, H. L. Barnes, A. S. Larsen, M. J. Muxen, M. A. Wilson (red.), *Families: What makes them work.* Newbury Park, CA: Sage Publishing.
21. Radochonski, M. (1987). *Choroba a rodzina.* Rzeszow: Wydawnictwo WSP. Thomas, V. K., Olson, D. H. (1993). *Problem families and Circumplex Model:*
22. *Observational assessment using Clinical Rating Scale (CRS).* *Journal of Marital and Family Therapy*, 19, 159-175.
23. Thomas, V., Ozechowski, T. J. (2000). *A test Circumplex Model of Marital and Family Systems using Clinical Rating Scale.* *Journal Marital and Family Therapy*, 26, 523-534.
24. Thorslund, C. (1991). *A dimensional model offamily functioning anddysfunctioning.*
25. Неопублікована докторська робота. Goteborgs Universitet, Szwecja. Tiesel, J.W, (1994). *Capturing family dynamics: Reliability and validity of FACES IV.*
26. Неопублікована докторська робота. Department Family Social Science, University Minnesota, USA.
27. Werner, P. D., Green, R., Greenberg, J., Browne, T. L., McKenna, T. E. (2001). *Beyond enmeshment: Evidence for independence intrusiveness and closeness-caregiving in married couples.* *Journal Marital and Family Therapy*, 27, 459-471.
28. Zwolinski, M. (1992). *Wlasciwosci funkcjonowania rodziny.* W: A. Pohorecka (red.), *Rodzinaw terapii* (s. 17-31). Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
29. Александр Черников, (2001). *Системная семейная терапия. Интеграционная модель диагностики.* <http://www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=1> 193 Andrzej Margasinski Jan Dlugosz Academy Czestochowa